

Bukáné Kaskötő Marietta:

„Az egyházi és a magyar zene”. id. Ábrányi Kornél 19. századi egyházzene-történeti korrajza

Bibliográfiai adatok:

Szerző: Bukáné Kaskötő Marietta

Cím: „Az egyházi és a magyar zene”. id. Ábrányi Kornél 19. századi egyházzene-történeti korrajza

Kiadás adatai: Budapest: Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2022

Publikálás dátuma: 2022. december 22.

DOI-azonosító: 10.23714/mzo.012

DOI-hivatkozás: <https://doi.org/10.23714/mzo.012>

Licenc: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Verzió: 1.0

BUKÁNÉ KASKÖTŐ MARIETTA

„AZ EGYHÁZI ÉS A MAGYAR ZENE”. ID. ÁBRÁNYI KORNÉL 19. SZÁZADI EGYHÁZZENE-TÖRTÉNETI KORRAJZA

A BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténet Osztály által rendezett „Magyarország zenetörténete a 19. században” című konferencián (2022. december 19.) elhangzott előadás írásos változata.

Ábrányi Kornél *A magyar zene a 19. században* címmel megjelent nagyszabású magyar zenetörténeti áttekintése izgalmas tanulságokkal szolgál az egyházzene-történeti kutatás számára.¹ A kötet huszonhatodik, *Az egyházi és a magyar zene a félszázadban* címmel napvilágot látott fejezete 1900-as megjelenése idején egyértelműen úttörő és hiánypótló munkának számított.² Ábrányi ugyanis az elsők között vállalkozott a 19. század eleji magyar egyházzenei élet átfogó bemutatására. Megkerülhetetlen jelentőségű egyházzene-történeti alapkutatásából két síkon is profitálhat a modernkori zenetörténet: túl azon, hogy intézmény- és műfajtörténeti szempontból értékes mikrodátákat sorakoztat fel a szerző, a 19. század egyházzenei ideáljáról, Ábrányi kutatómódszertani eszköztáráról is képet alkothat az olvasó.

A rövid, mindössze hatoldalnyi fejezet címadásából rögtön nyilvánvalóvá válik Ábrányi Kornél vizsgálati módszerének kiindulópontja. A század társadalmi és politikai viszonyait meghatározó nacionalista szemlélettől Ábrányi egyházzenei olvasata sem maradt érintetlen, amikor tanulmányában az *egyházi* és a *magyar zene* fogalmait helyezte szembe egymással. Bár a két kifejezést egyértelműen nem határozta meg a szerző, a szövegkörnyezet alapján megközelítőleg visszafejthető, hogy a korabeli magyar zenei repertoár mely rétegeire utalhatott azokkal. Csakhamar – már az első sorokból – kiderülhet, hogy az egyházi zene fogalmával minden kétséget kizáróan elsődlegesen a római katolikus felekezet latin nyelvű repertoárját, azaz a gregorián énekkészletet azonosította. A *magyar zene* szókapcsolat értelmezése már több problémát vet fel: minden jel szerint valamennyi, a 19. századi Magyarországon működő zeneszerző művét idesorolta, függetlenül a komponista nemzetiségétől. A fejezet második feléből pedig az is egyértelműen kiderül, hogy kifejezetten a világi alkotásokra terjesztette ki a magyar zene fogalomkörét. E felosztás alapján úgy tűnhet, hogy Ábrányi szándékosan nem számolt az említett két csoportot

1 id. ÁBRÁNYI Kornél: *A magyar zene a 19. században*. (Budapest: Pannonia Nyomda, 1900.) [A továbbiakban lásd: Ábrányi.]

2 id. ÁBRÁNYI Kornél: „Az egyházi és a magyar zene a félszázadban.” In: Ábrányi, i.m., 163–168.

egybeolvasztó *magyar egyházi zene* kategória lehetőségével: kifejezetten a nyelvhasználat kérdésén alapuló vizsgálatai nem is vezethettek más eredményre, hiszen a római katolikus rítus latin nyelvű repertoárja miatt ellentmondásban állt Ábrányi nemzeti eszményével. A néhány héttel ezelőtti konferencia-előadásom témájához kapcsolódva, amikor Bogisich Mihály és Kálmán Farkas 1880-as évekbeli sajtóvitáját tanulmányoztam, kézenfekvőnek tűnhet párhuzamot vonni.³ A leírtak tükrében ugyanis figyelemre méltó különbség, hogy Bogisich – szemben Ábrányi nézőpontjával – nem látott nemzeti hovatarozás szempontjából ellentmondást a középkori magyarországi gregorián ének és az ősi magyar ének fogalmai között, amikor azok közé egyenlőségjelet tett. Ez is azt bizonyítja, hogy Ábrányi nemzeti és Bogisich magyar egyházzenei ideálja között bár kimutathatók kapcsolódási pontok, mint az Ábrányi egyházzenei fejezetének későbbi szakaszából kiderül, ám az ideális magyar egyházzenei repertoárról alkotott elképzelésük távolról sem volt azonos.

Az Ábrányi kutatásaira jellemző összetett szempontrendszer egyik figyelemre méltó vonása, hogy a szerző egyházzenei tárgyú vizsgálatai – még ha csak érintőlegesen is – a római katolikus felekezeten túlra, így a bizánci rítusú katolikus, a protestáns és az ortodox énekkészletre is kiterjedtek. Szintén a nemzeti olvasat jegyében mérlegelte a protestáns egyházzenei élet és a magyar (világi) zenei repertoár kapcsolódási lehetőségeit. A protestáns korálok és zsoltárénekek magyar népies műdalirodalomra gyakorolt hatásán keresztül egy, az egyházi és a magyar zene között kimutatható laza kapcsolat lehetőségét vázolta fel Ábrányi. Hiszen ezek függetlenek tudtak maradni a gregorián dallamoktól és a latin nyelvhasználatától.

Akkor is a nyelvi különbségben látta legfőbb akadályát az egyházi és a magyar zene közötti kölcsönhatás kialakulásának, amikor a görögkatolikus és az ortodox felekezetek jellemzően szláv és görög nyelvhasználatára utalva kijelenti: „alig jöhetett (s még ma sem jöhet) tekintetbe ép [sic] a nyelvi különbség [sic] folytán és általában mint olyan faktorral szemben, mely ugyszólván [sic] az általános magyarországi zenekulturán [sic] sem igen lendített valamit.”⁴ A magyar nyelvű liturgiavégzés ügye ugyanis csak az Ábrányi-kötet megjelenését követő évtizedekben mutatott előrelépést mindkét említett felekezet esetében.

A folytatásban az eddig elmondottak tükrében meglepő, mondhatni paradigma váltó következtetésre jutott Ábrányi. A 19. század második felének viszonylataira kitekintve ugyanis már kölcsönhatást emleget az egyházi és a magyar zene között. Amikor e kapcsolat „a nyilvánosság terén behatóbb megvitatásról” beszél, nem elképzelhetetlen, hogy a már említett Bogisich és Kálmán Farkas között kirobbant, éveken át elhúzódó vitára is utalhatott, aminek középpontjában az egyházzenei repertoár eredetének kérdése állt.⁵

3 B. KASKÖTŐ Marietta: „*Pro aris et focis!*” *Egy zenetörténeti forráskutatás protestáns és katolikus olvasata: Kálmán Farkas és Bogisich Mihály vitája (1880–1883)*. Az előadás a BTK Zenetudományi Intézet *Ötvenöt esztendő* címmel a 80 éves Berlász Melinda, Domokos Mária és Bereczky János tiszteletére rendezett ünnepi konferenciáján hangzott el. Az előadásból készült tanulmány várhatóan 2023-ban kerül majd publikálásra a konferencia tanulmánykötetének részeként.

4 ÁBRÁNYI, i.m., 164.

5 KÁLMÁN Farkas: „*Pro aris et focis. Ajánlva Révész Imre úrnak.*” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* XII/52 (1880. december 26.): 1674–1677., 1676–77. hasáb.; Uő.: „*Régiségek. Pro aris et focis.* Szerény

Az új tematikus egységbe új fogalmat vezetett be Ábrányi. Ugyanis a szöveg e pontjától használta nyíltan és egyértelműen a magyar jelző elé beillesztve a világi kifejezést. A továbbiakban az egyházi és a világi zene 19. századi stílusváltásait, mint párhuzamos és összefüggő jelenségeket követte végig a szerző.

E részletes összehasonlításból azonban újabb ellentmondás látszik kibontakozni: úgy tűnhet, mintha Ábrányi az egyházzenei repertoár felszínes, kétes szakmai-esztétikai igényrel megformált 19. századi alkotásaival szemben elnézőbben viseltetne. Holott a világi szerzemények művészi-esztétikai színvonaláról értekezve egyértelmű különbséget tesz – őt idézve – „utánzó” és a „magyar zene megteremtői vagy fellendítői” között; eközben pedig Erkel Ferenc munkásságára, mint utóbbi csoport etalonjára tesz félreérthetetlen utalásokat.⁶ Szintén egyértelmű üzenetet közvetít, az ezúttal Mátray Gábor és tanítványa, Bogisich Mihály népénekgyűjtő tevékenységére célzó gondolatsor is, amelyben így fogalmaz: „De feltámadt az ösztön a régi magyar egyházi énekeket, imákat is felkutatni, összegyűjteni különféle alkalmak használatára. Mindez fokozta az érzéket a magyar egyházi zenét is nemzeti irányba terelni.”⁷ Az idézett sorokból kiolvasható, hogy ez az irányvonal közel állhatott az Ábrányi által elképzelt magyar nemzeti egyházzenei ideálhoz, hiszen Bogisich törekvésében a nemzeti öntudat előtérbe helyezésének lehetőségét látta. A szöveg folytatása azt sugallja, hogy a világi dalegyletek tagjainak és vezetőinek egyházzenei szerepvállalásában, az egyházzenei repertoár bővítésére tett kísérleteiben a Bogisich munkásságához fogható szakmai felvirágzás lehetőségét látta. S ezzel elérkezünk arra a pontra, ahol újabb ellentmondások körvonalai bontakozhatnak ki az olvasó előtt.

Ábrányi fejezete zárószakaszában a 19. század legmeghatározóbb, ám a szövegben meg nem nevezett egyházzenei reformáramlatáról, a cecilianizmusról ír. Az egyházzenei reform által kiváltott megosztottság a 19. század második felétől fogva csaknem száz éven át határozta meg a magyar katolikus egyházzenei élet viszonyait. S bár tanulmánya rövid terjedelmi keretei nem tették lehetővé Ábrányi számára, hogy részletes korképet fessen, soraiból mégis rendkívül érzékletes módon rajzolódik ki a 19. századi magyar katolikus

megjegyzések Bogisich úr acad. székfoglalójára.” [I] *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* XXVI/24 (1883. június 17.): 771–773. hasáb; Uő.: „Régiségek. Pro aris et focis. Szerény megjegyzések Bogisich úr acad. székfoglalójára.” [II]; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* XXVI/25 (1883. június 24.): 811–813. hasáb; Uő.: „Régiségek. Pro aris et focis. Szerény megjegyzések Bogisich úr acad. székfoglalójára.” [III] *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* XXVI/26 (1883. július 1.): 837–840. hasáb; Uő.: „Régiségek. Pro aris et focis. Szerény megjegyzések Bogisich úr acad. székfoglalójára.” [IV] *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* XXVI/27 (1883. július 8.): 866–868. hasáb; Uő.: „Régiségek. Pro aris et focis. Szerény megjegyzések Bogisich úr acad. székfoglalójára.” [V] *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* XXVI/28 (1883. július 15.): 904–909. hasáb; Uő.: „Cantionale et Passionale Hungaricum.” *Egyetemes Philológiai Közlöny* 8 (1884), 237–249. és BOGISICH Mihály: Nyílt levél a „Prot. Egyh. és Isk. Lap” szerkesztőségéhez! *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 24/2 (1881. január 9.), 42–49. hasáb; Uő.: „Érdekes adat a magyar egyházi zene történetéhez. Nyíltlevél a »Prot[estáns]. Egyh[ázi]. és Isk[olai]. Lap« szerkesztőségéhez. [I]” *Magyar Korona. Politikai, társadalmi és közgazdasági napilap* V/12 (1881. január 13.): 2–3. lap [számozatlan oldalak]; Uő.: „Érdekes adat a magyar egyházi zene történetéhez. Nyíltlevél a »Prot[estáns]. Egyh[ázi]. és Isk[olai]. Lap« szerkesztőségéhez. (Folyt[atás]. és vége.) [II]” *Magyar Korona. Politikai, társadalmi és közgazdasági napilap* V/13 (1881. január 14.): 1–2. lap [számozatlan oldalak].

6 ÁBRÁNYI, i.m., 165.

7 ÁBRÁNYI, i.m., 166.

egyházzenésztábor megosztottsága: „Több részről, kivált a katolikus egyházzene orthodoxizisták (az úgynevezett gregoriánusok részéről) erős ellenáram támadt az iránt, hogy vajjon célszerű, a régi katolikus egyházi zene szellemével megegyező-e a nemzeti irány illetén kierőszaolása?”⁸ A szöveg azon szakaszain, ahol a Cecília-mozgalommal összefüggésbe hozható törekvésekről elmarasztalóan ír, azokat mint a nemzeti irányvonallal szemben álló intézkedéseket értelmezi, első pillantásra úgy tűnhet, hogy Ábrányi maga is ellentmondásba keveredik. Hiszen nem számol azzal, hogy az olyannyira méltatott népénekgyűjtő tevékenység és a ceciliánus reform magyarországi zászlóvivője egy és ugyanazon személy: Bogisich Mihály. A 19. század második felében még az egyházzene reformereinek körében is csak kevesek előtt volt nyilvánvaló, hogy a helyreállított gregorián énekkészlet és az autentikus magyar népénekrepertoár valójában nem oltja ki egymást, az egyházzenei gyakorlatban párhuzamos létezésüknek nincs semmilyen akadálya. Ábrányi a fejezet zárópasszusaiban minden kétséget kizáróan tisztázta ebbéli álláspontját: valójában szó sincs arról, hogy teljesen elzárkózott volna az egyházzenei megújulás ideájától. Nemzeti zenei ars poeticája és a 19. századi egyházzenei megújulás ideája jól megfér egymás mellett: „Nem lehet az ellen semmi kifogás, hogy a tiszta gregorián stílus is ne érvényesüljön a katolikus egyházi zene körében. [...] De mellette éppúgy jogosult a nemzeti szellem érvényesülése is, mely az egyház körében mind szorosabb kapoccsal köti össze a nyilvános nemzetestti köteleket.”⁹ Jóllehet Ábrányi magyar egyházi zenéről alkotott esztétikai felfogása eltért a Bogisich-hoz visszavezethető, de majd csak az 1930-as években diadalmaskodó magyar egyházzenei ideáltól,¹⁰ ám minden kétséget kizáróan felismerte a nemzeti szemlélet jelentőségét a magyar katolikus egyházzenei megújulás folyamatában.

8 ÁBRÁNYI, i.m., 167.

9 ÁBRÁNYI, i.m., 168.

10 Vö. B. KASKÓTÓ Marietta, *Musica Sacra Hungariae. A cecilianizmus magyarországi története 1897-től 1950-ig*, PhD disszertáció, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem 2020 (Kézirat). 47–69.

ABSZTRAKT

BUKÁNÉ KASKÖTŐ MARIETTA

„Az egyházi és a magyar zene”. id. Ábrányi Kornél 19. századi egyházzene-történeti korrajza

Ábrányi Kornél *A magyar zene a 19. században* címmel megjelent nagyszabású magyar zene-történeti áttekintése az egyházzene-történeti kutatás számára is izgalmas tanulságokkal szolgál. A kötet által felölelt időszak a magyar egyházzene történetének kiemelt jelentőségű fejezete. Az Ábrányi kutatásaira jellemző összetett szempontrendszer egyik figyelemre méltó vonása, hogy a szerző egyházzenei tárgyú vizsgálatai a római katolikus felekezeten túlra, a bizánci rítusú katolikus, a protestáns és az ortodox énekkészletre is kiterjedtek. Ábrányi korrajza révén olyan következtetések vonhatók le, amelyek birtokában közelebb kerülhetünk a 19. századi magyar egyházzenei ideál megismeréséhez. Sorából egyúttal azok az első reakciók is világosan kiolvashatók, amiket az akkoriban épp csak elszórtan felbukkanó egyházzenei reformáramlatra adtak a kor magyarországi egyházzeneészei. Előadásomban arra vállalkozom, hogy a kötet *Az egyházi és a magyar zene a félszázadban* című fejezete alapján rekonstruáljam Ábrányi egyházzenei és esztétikai szemléletét, kutatásmódszertani eszköztárát, valamint az általa használt szakterminológia, így például az egyházi és a magyar zene fogalmainak tisztázására törekszem.

* * *

“Church Music and Hungarian Music” – Kornél Ábrányi’s Period
Description of Nineteenth-century Church Music History

Kornél Ábrányi’s large-scale overview of nineteenth-century Hungarian music history, entitled *A magyar zene a 19. században*, provides interesting information for the research on church music history, too. The volume spans over a period that constitutes a particularly important chapter in the history of the genre. One of the remarkable features of the complex system of criteria, characteristic of Ábrányi’s research, is that he extended the study of church music beyond the Roman Catholic denomination to include music of the Catholic of Byzantine rite, Protestant, and Orthodox churches. Based on his period description, conclusions can be drawn that can potentially take us closer to the ideal of nineteenth-century Hungarian church music. At the same time, one can clearly perceive from his passages the first reactions given by the contemporary Hungarian church musicians to the movement for the reform of church music, emerging only sporadically at the time. Based on Ábrányi’s the chapter *Az egyházi és a magyar zene a félszázadban* [Half a Century of Church Music and Hungarian Music], I attempt to reconstruct in this paper Ábrányi’s approach to church music and its aesthetics, the methodology as well as the

technical terminology used by him, including the elucidation of such terms as 'church music' and 'Hungarian music.'